

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Vita a könyv margóján. 1946-ban a kezembe került **TELEGDI** Miklós *Felelet*-ének (Nagyszombat, 1580. RMK I. 177.) egy eddig ismeretlen példánya. Az egykorú pergamentkötéssel borított könyv magángyűjteményben volt, s azóta nyoma veszett. Kár érte, mert a benne található nagyszámú s érdekes bejegyzés a **BORNEMISZA** *Fejtegetés* című munkája ellen írt vitairatnak ezt a példányát könyvtörténeti és irodalomtörténeti szempontból egyaránt értékessé tette. Ezek a közel egykorú bejegyzések nemcsak arról tanúskodnak, hogy milyen nagy érdeklődést váltott ki **BORNEMISZA** és **TELEGDI** vitája, hanem az olvasók aktivitásáról, a vitába való bekapcsolódásáról is.

A kötés belső lapjain, a két előszólevélen, a címlapon, valamint a 96. és 97. lapon a könyv XVI., XVII., sőt XVIII. századi tulajdonosainak a nevét találjuk bejegyezve. Ezek alapján a könyv történetére vonatkozólag az alábbiakat állapíthatjuk meg: **KUTY** Jakab, a késmárki vár kulcstartója, **RUSNAK** Mihály, **CSOBAY** Mihály és **KASSAY** István voltak a kötet tulajdonosai a XVI. században. A könyv 1604-ben a katolikus **KOVÁCSY** Pál birtokában volt, 1625. január 29-én **BUDAY** Gergely vásáron szerezte meg, végül 1706-ban a „Csemben lakozó Botka Matias” volt a tulajdonos. Ezekon kívül a 2. előszólevél b lapján még egy **RATKAY** nevet is olvashatunk. Talán ez is valamelyik tulajdonosra vagy olvasóra vonatkozik.

Az említett személyek közül csak **KOVÁCSY** Pál érdemel különösebb figyelmet. Katolikus voltát az bizonyítja, hogy több helyen **BORNEMISZÁT** gúnyoló megjegyzéseket írt az egyes lapokra. Ezeknek az éretlensége viszont arra enged következtetni, hogy gyermekkorában volt a kezében a könyv, amit az is valószínűvé tesz, hogy írása nem kiforrott, betűtípusait állandóan változtatta, utánozta a korábbi bejegyzők írását, és az előtét leveleken minden lehető helyet összefirkált. **BORNEMISZA** nevét pl. több helyen **BORJUNEMISSA** alakra torzította (Címl., 2b sztlap., 20., 96., 163. és 207. l.), másutt a *sert nem issa* (68. l.), majd a *vizet nem issa* (115. l.) alakokat találjuk. A 11. lapon a nyomtatásban a margón, mint a mellette levő szövegrész summája ez áll: „Bornemiszanac szokasa a szitkozodás.” **KOVÁCSY** folytatólag odaírta még: „Mint latornak” és így tovább.

A könyv legfőbb érdekességét azonban az egyik protestáns olvasó hosszú bejegyzései alkotják, amelyekben valóságos hitvitát folytat a könyv szerzőjével, **TELEGDI**-vel. Az ismeretlen hitvitázó figyelmét a jó cselekedetokról szóló katolikus tanításra irányította. Ez nem véletlen, mert hiszen a semptei prédikátor és katolikus ellenfele közötti vitának éppen ez a probléma alkotta a gerincét. **BORNEMISZA** Péter *Fejtegetés* c. elveszett munkájának (Sempte? 1577. RMK I. 139.) a megjelenésére ui. **TELEGDI** *Postillája* I. részének (Bécs, 1577. RMK I. 122) az a prédikációja adott alkalmat, amelyben a Septuagesima vasárnapjára szóló evangéliumot magyarázza, ahol **TELEGDI** a szövegmunkásokról szóló példázat alapján a jó cselekedetek tanát fejtette ki. **BORNEMISZA** *Fejtegetés*-e első sorban ezt igyekezett megcáfolni. Ezért **TELEGDI** is *Felelet*-ének túl-

nyomó részét (41—163. l.) ennek a kérdésnek szentelte. Munkája többi részében BORNEMISZA egyéb tanításai ellen hadakozik, illetőleg a személyére vonatkozó vádakát utasítja vissza. A vele vitába szálló olvasó viszont kizárólag könyve törzsanyagával, a Septuagesima vasárnapi evangélium magyarázatával szállt vitába. Első megjegyzése a 41., az utolsó pedig a 161. lapon található.

Sajnos, nem sikerült megállapítanom, hogy ki volt ez a képzett evangélikus teológus, aki BORNEMISZA, illetőleg a protestáns hittételek védelmére kelt az egyes lapok margóin. Ennek a kéznek az írása ui. nem kapcsolható egyik, nevét is eláruló tulajdonosnak az írásához sem. A helyesírás és az írástechnika azonban arra mutat, hogy ez az írás is XVI. századi. Természetesen az sincs kizárva, hogy a vitatkozó azonos valamelyik említett XVI. századi tulajdonossal, mert ezek nevük bejegyzéséhez általában gondosabb, kaligrafikus betűket használtak, de az is lehet, hogy a kötés külső lapján észrevehető teljesen elmosódott írás tudott volna fényt deríteni az ismeretlenek kiletére. Nevét tehát egyelőre nem tudjuk, de jegyzeteiből megismerhetünk egy művelt és a könyvvel eleven kapcsolatban élő XVI. századi olvasót.

Tudjuk róla, hogy evangélikus volt, mert a 62. lapon levő egyik bejegyzésében az ember szabad akaratának elvét vallja, a 64. lapon pedig GEORGIUS MAIORT, az ismert evangélikus teológust „mi közülünk” valónak tartja. Teológiai képzettsége léptenyomon szembetűnő. Állításait pontos utalásokkal, szentírási helyek idézésével támasztja alá. A 153. lapon pl. hosszú sor bibliai helyet jelöl meg arra vonatkozólag, hogy az örök élet nem a jó cselekedetek jutalma.

Jegyzetei alapján megállapíthatjuk, hogy nemcsak képzett teológus, hanem gyakorlott vitázó is volt. TELEGDI megállapításait találóan és biztos logikával támadja, alkalmazva a gúny fegyverét is. Néha csak egy odavetett megjegyzéssel nyilvánítja ellenkező felfogását, mint pl. a 121. lapon „ladde hogy benne maracz” mondattal, jelezve, hogy TELEGDI nem tudta álláspontját kétséget kizáróan bizonyítani. Többnyire azonban részletesebben felel a pécsi püspök tételeire. Ilyenkor egy-egy hatásos mondatkezdettel vezeti be érvelését: „Nem ugy, hanem így . . .” (42. l.) „ladd e hol czavargas . . .” (43. l.), „Nem hiszem te se hid . . .” (45. l.): „Stilusa olyan, mintha élőszóval vitatkozna. Látszik, hogy a közvetlen élmény hatása alatt, olvasás közben írta megjegyzéseit.

Amint előrehaladt a könyv olvasásában, egyre jobban belemelegedett a vitaközösbe. Kezd szenvedélyes lenni, és már nemcsak néhány soros megjegyzéseket fűz TELEGDI egyes kijelentéseihez, hanem hosszú fejtegetéseket, amelyek néha több lap margóján át folytatódnak. Így pl. a Máté evangéliomának 19. részéből ismert gazdag ifjú esete különösen bő vitára adott alkalmat. Olvasónk TELEGDI magyarázatával nem volt megelégedve, különösen a *kövess engem* szavak értelmezését kifogásolta. „Hejaban czavargas — írja — mert mindenüt megh akacz köves engemet rozslud erted ez ket sot; mert nem czak az az követis az ki utanna megyen, mint Judasis követe feyverekel es botokal midön el arula . . .” (58. l.). Szerinte TELEGDI KRISZTUS *követés*-ét betű szerint értelmezi, és a törvényt is így akarja betölteni: „szip kisz be töltis ha czak pharizeusi kippen külső modon akargyatok be tölteny . . .” (59. l.).

A 63. lapon levő bejegyzésében már az igazi hitvitázó stílust érezzük. Felismerhető BORNEMISZA és TELEGDI vitastílusának a hatása. Az említett lapon az utolsó bekezdés elején TELEGDI, BORNEMISZÁHOZ intézve szavait, ezt írja: „meg adom a Christusnak tisztességet iobban te naladnal”. Ezzel egy magasságban kezdődik az ismeretlen vitatkozó válasza: „Megh adod az Christusnak tistesigit, czak hogy ki rekested annak erdemit Ugy adod mint Ananias az Peternek az pinzt alnok roka, megh vallod hogy az Christus adot neked testet lölköt okosagot es elmit; Megh vallod hogy azok altal vagy azokal az mit magatul vigre nem viselhetnel, megh azokat is benned segit: nem czak segiti de megh Sz lelkinke altala mit kellesik czelekedned arrajs ogtat tanit és vezirel, de mivel

ezek az üjngyen való jo voltabal vannak, ezért ezekert való üdvösígis csak Isten ajandika, de hol van itt az Jesus Christus kinsenvedisinek es halalanok erdeme mellyel egyedül akar az Isten minden embereket idvöziteni, Igyen akarnad am te az tudatlan együgyü embereket el amitani.”

Ugyanezen a lapon BORNEMISZÁT is megvédi, amiből következik, hogy ismerte a *Fejtegetést* is: „De nem igaz így s nemis mondgya ezt Hogy azért varnank az örök-iletett vagy azért adatnik hanem azzal az hitnek gyümölczivel mutatnak megh igaz kerestinsigünket az embereknek.”

Több esetben helyreigazította TELEGDI idézeteit, illetőleg utalásait. Például mikor TELEGDI, Máté 16. részére hivatkozva, írja: „Christus mondása ez, hogy be akarsz az örök életre mennyi tarch meg a parancholatokat . . .” a figyelmes olvasó fölényesen tréfálkodikva javította ki a téves utalást: „De nincz ez az kit te mondas Sz Matth 16 hanem ala fordicz az hatnak az hegyt es meg talalod az 19 caputban” (146. l.).

Az ehhez hasonló apró csipkelődések igen sűrűn előfordulnak az ismeretlen protestáns jegyzeteiben. Nem egy ilyen megjegyzése igen ötletes. Az 57. lapon TELEGDI BORNEMISZA egyik állítását idézve ezt mondja: „Rövideden felelec.” A lap szélén a polemizáló olvasó megjegyzése itt sem maradt el: „De evel az te feleletedel úgy jars miattam mint az oroslanyl az Beka akarvan az oroslany latny miczoda nagy allat ligen az beka. viletlen el tipra”. Mintha arra számított volna TELEGDI glosszázója, hogy a nyilvánosságnak ír.

A könyv és az olvasó eleven kapcsolatára jellemző az is, hogy megjegyzései nem egymástól elszigeteltek. TELEGDI hosszan kifejti, hogy az örök élet a jó cselekedetek jutalma, amire a vitázó protestáns részletesen megfelel a 125. lapon. Mikor azonban TELEGDI négy lappal később ugyanerre a kérdésre visszatér, nem fejti ki újra álláspontját, hanem csak ennyit vet papírra: „Megh mondottam folio 125 három kippen vetethetik az örök élet.”

Másutt pedig úgy lép fel, mintha TELEGDI már az ő állításaival szállna szembe, mintha nem is BORNEMISZA, hanem ő ellene irányulnának Telegdi higgadt, de annál határozottabb támadásai. Egy helyen pl. ezt olvashatjuk a margón: „tagadom nemis tagattam hogy jot nem köllene czelekedni nem mondottam en azt”. (85. l.) Szinte azt hihetnők, hogy maga BORNEMISZA volt a könyv jegyzetelője. A semptei prédikátor kézírása azonban meglehetősen elűt a könyvünkben található jegyzetek írásától.

De ha nem is BORNEMISZÁTól származnak ezek a sorok, biztos, hogy szerzőjük méltó arra, hogy BORNEMISZA szövetségese legyen. Igyekszik világosan és szabatosan írni. Ezért néhol utólag kijavítja, átfogalmazza megjegyzéseit. Megnehezítette a helyzetét az, hogy a sorok közt és a lapszéléken csak kevés hely állt rendelkezésére. Ő maga is panaszkodott e miatt: a 153. lapon egyik fejtegetését hirtelen abba hagyta ezzel a mondattal: „De kiczin az Margo hozza hogy mind ide irhatnam.”

A margó bizony nem elégséges egy könyv tételeinek a megcáfolására, de a margóra írt megjegyzések könnyen képezhetik egy új vitairat magvát, kiindulópontját. A BORNEMISZÁT védő, erősítő, TELEGDIVEL hadakozó ismeretlen polemikus olvasó is könnyen tovább fejleszthette volna a margóra írt glosszáit és fejtegetéseit külön könyvvé. Nem tudjuk, megtette-e? TELEGDI könyvére írott protestáns viszonzválaszról ez ideig nem tudunk. Arra azonban van adatunk, hogy a vitairatok néha ilyen vagy hasonló módon születtek. CSANÁDI PÁL, a kolozsvári unitárius iskola tudós rektora, majd az unitáriusok püspöke vall erről *Pörölly* című kéziratban maradt vitairatának az olvasóhoz intézett előszavában. 1617-ben írt munkáját VÁRI SZÁRNYAS (Alatus) János kolozsvári református prédikátor ellen írta, s az előszóban így számol be könyve íratásának előzményeiről: „Az 1615. esztendőnek a végében a Nagyságos Bethlen István kívánságára rtam volt egy rövid és summas magyarázatot, a Sz. Máté 28.-iki részben való igék felől,

«Kereszteljetez Atyának, Fiunak, Szentléleknek nevében», Mely írásom akadott volt Szárnyas János kezében és egy elsőben az el olvasván meg jegyezgette imitt amott számvető kotákkal a leveleknek márgóit, széljeit, elkezdvén az egyen és negyven ötig menvén, a felett középbén együtt csak azt írta írásomra, hogy Mentiris Asine. És e volt első felelete írásomra. Minthogy pedig betsületes városbéli atyámfiaitól, kik önön szájából hallották bizonyosan megérttem, hogy derekasb és rosszabb választ akart tenni írásomra, ez alatt mégis nem hivalkodtam hanem az első két Deák szóval való feleletre én is deákul megmutattam, hogy nem úgy vagyok a dolog, amint felőlem írta, tudni illik megmutogattam, hogy sem hazug nem vagyok és abban is amit irtam nem hazudok, sem pedig Szamár nem vagyok.” (Lásd a marosvásárhelyi Bolyai Könyvtár 204. sz. kéziratában.) Ime, még kéziratban levő műveknél is szerepe és következménye lehetett a margón való véleménynyilvánításnak! Mennyivel inkább biztosíthattak teret a viták számára a nyomtatott könyvek margói.

KLANICZAY TIBOR

Ábrahámfi Miklós verse egy ismeretlen Hungaricumban. Csehszlovákiában végzett kutatásaim közben dr. JÁN MARTÍNEK, a Csehszlovák Tudományos Akadémia görög-latin kabinetjének munkatársa, felhívta figyelmemet egy általa talált, 1595-ben Wolfgang MEISSNER nyomdájában készült, magyar vonatkozású wittenbergi nyomtatványra. A jelenleg Mělník város (ČSSR) levéltárában őrzött, minden valószínűség szerint ismeretlen RMK hungaricum, egy „Docti” feliratú, feldolgozatlan gyűjteményben található jelzet nélkül.¹

A kiadvány, kétségtelen könyvészeti értékén kívül, érdekes abból a szempontból is, hogy ÁBRAHÁMFI Miklósnak egy eddig ismeretlen versét tartalmazza, a következő címmel: *Propempticon in discessum pietate, eruditione reliquisque virtutum dotibus praestantissimi viri domini Georgii Schmidelii Brisnensis Pannonii, post felicem studiorum suorum decursum ex inclita Witebergensium academia in patriam migrantis scriptum amoris et observantiae ergo anno 1595. Septembr. 28. a Nicolao Abrahamffi Veterisoliensi Pannonio.*

Zólyomi ÁBRAHÁMFI Miklós életéről csak töredékes adataink vannak, ami annál inkább sajnálatos, mert a külföldet járt magyar deák típusának megtestesítője mellett egyre inkább a *versíró*t is látnunk kell benne. A szórványosan fennmaradt életrajzi adatokból csak annyi derül ki, hogy hasonlóan többedmagához, valamely protestáns főúr pártfogása következtében ő maga is eljutott a wittenbergi egyetemre. A bejegyzések szerint 1595. szeptember 1-én bukkan fel neve első ízben,² majd ugyanez évben HROCHOTSKY Ábrahám Izsák tiszteletére kiadott kis füzetkében szerepel üdvözlő versével.³ Az utolsó biztos adat, amit róla tudunk az, hogy barátai 1597-ben búcsúztatták hazaindulása alkalmából.⁴

¹ A fotokópia elkészíttetését és megküldését is dr. JÁN MARTÍNEK szívességének köszönhetem.

² BARTHOLOMAEIDES, Jóhannes Ladislaus: *Memoriae Ungarorum*. Pesthini, 1817. 98. l.

³ *Εὐφημία* Amicorum Amicae etc. A3b—A4a. RMK III. 865. A most előkerült Propempticonban búcsúztatott Georgius SCHMIDELIUS itt ÁBRAHÁMFFIVAL együtt a *versírók* között szerepel.

⁴ *Εὐφημία* Pietatis et Virtutum Ornamentis Decoro etc. RMK III. 906. Itt jegyezzük meg, hogy SZABÓ Károly felsorolásában a versszerzők közül épp az első, Adamus LEHNERUS neve kimaradt.